

Śladami *Aniołów i demonów* Dana Browna. Literacko-filmowa podróż po Rzymie

Weronika Koślacz

w.koslacz@student.uw.edu.pl

Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

ORCID: 0009-0000-5771-1928

Abstrakt: Celem artykułu jest zbadanie roli twórczości Dana Browna, w szczególności powieści *Anioły i demony* oraz jej ekranizacji, w zakresie rozwoju turystyki literackiej i filmowej w Rzymie. Sprawdzono jak fikcyjne narracje mogą przekształcać rzeczywiste miejsca w popularne cele turystyczne, przyciągając turystów spragnionych odwiedzenia lokalizacji opisanych w książkach i filmach. Przeprowadzona analiza porównawcza miejsc przedstawionych w powieści i jej ekranizacji z rzeczywistością pozwala na zrozumienie, w jakim stopniu wycieczki tematyczne odwzorowują trasy bohaterów, a także pokazuje, jak te wycieczki wpływają na ofertę turystyczną miast. Wyniki badania wskazują, że chociaż turystyka śladami Browna jest popularna, istnieją rozbieżności między zapowiadanymi a rzeczywistymi trasami, co może prowadzić do rozczarowań wśród turystów. Artykuł porusza również kwestie związane z jakością usług turystycznych, podkreślając znaczenie dobrej znajomości nie tylko historii miasta, ale i treści literackich w pracy przewodników. Literatura i film mogą nie tylko przyciągać turystów, ale także kształtować nowe formy turystyki, które wymagają od organizatorów dbałości o szczegóły i merytoryczne przygotowanie.

Słowa kluczowe: turystyka literacka, turystyka filmowa, turystyka literacko-filmowa, Dan Brown, Rzym

Wprowadzenie

Ruch turystyczny rozwija się dynamicznie, a rozmaite formy i rodzaje turystyki są odpowiedzią na różnorodne potrzeby, oczekiwania i motywy podróży turystów [Zmysłony 2001].

Już na początku XXI wieku badacze zwracali uwagę na rolę turystyki kulturowej w globalnym ruchu turystycznym. Jak zauważył Richards [2001, s. 113], według danych Światowej Organizacji Turystyki udział turystyki kulturowej w światowej turystyce wynosił 37% i ciągle dynamicznie wzrastał. Kilka lat później duże zainteresowanie turystyką kulturową Mikos von Rohrscheidt [2008] określił fenomenem turystyki kulturowej i wskazał, że staje się ona jednym z najbardziej znaczących trendów we współczesnych podróżach. Nie oznacza to jednak, że turystyka kulturowa jest zjawiskiem współczesnym. Wręcz przeciwnie. Podróże o charakterze kulturowym podejmowano już w starożytności. Zalicza się do nich pielgrzymki oraz wyprawy Greków i Rzymian, które miały charakter poznawczy lub edukacyjny [Kowalczyk 2008]. Można zatem traktować turystykę kulturową jako jeden z najstarszych rodzajów turystyki [Mikos

von Rohrscheidt 2016]. Z czasem zaczęto analizować, co dokładnie stanowi podstawę podróży i wyróżniać podkategorie turystyki kulturowej.

W ramach tego szerokiego pojęcia badacze wyróżniają m.in. turystykę literacką i turystykę filmową, które choć często się przenikają, mają odrębne definicje. W Polsce termin turystyki literackiej zdefiniował m.in. Zmysłony [2001, s. 22], który określił ją jako „wszystkie czynności towarzyszące krótkotrwałemu przemieszczaniu się osób do miejsc docelowych związanych z dziełami literackimi i ich twórcami, poza miejscem stałego zamieszkania i pracy, oraz pobytowi w tych miejscach”. Definicja zaproponowana później przez Stasiaka [2008] jest uszczegółowiona i podzielona na dwie grupy:

- turystyka biograficzna, która dotyczy autorów dzieł i obejmuje zwiedzanie muzeów biograficznych; miejsc bezpośrednio związanych z pisarzami (miejsc zamieszkania, pracy, pomniki, groby, szlaki biograficzne).
- turystyka fikcji literackiej, która dotyczy odwiedzania miejsc, które znajdują się w realnej przestrzeni, jak i tych fikcyjnych; czytania w plenerze, podążania szlakiem bohaterów literackich.

W latach 70. XX wieku do masowej publiczności zaczyna docierać film, który zdominował inne środki przekazu, a dodatkowo zaczął znacząco oddziaływać na turystykę [Beeton 2006]. I choć pierwsza projekcja filmu odbyła się jeszcze pod koniec XIX wieku¹, nie można było wówczas mówić o zjawisku turystyki filmowej. Według Richardsa [2018], okres transformacji i rozkwitu turystyki kulturowej przypadł na lata 90. XX wieku. Pojawiło się wówczas wiele nisz, takich jak turystyka dziedzictwa kulturowego, turystyka artystyczna, turystyka gastronomiczna, turystyka filmowa i turystyka kreatywna. Zanim pojęcie turystyki filmowej wyewoluowało, używano terminów takich jak turystyka indukowana filmem lub turystyka indukowana telewizją [Riley i in. 1998]. Znaczenie pozostało wciąż podobne, bowiem terminy te określały przyciąganie turystów do miejsc planów filmowych oraz wzbudzanie chęci zobaczenia na żywo miejsc ekranizowanych. Stasiak zdefiniował turystykę filmową jako „wszelkie podróże turystyczne śladami gwiazd filmu (aktorów, reżyserów) i ich dzieł, stwarzające okazję do głębszej refleksji i osobistego przeżywania utworów” [Stasiak 2009, s. 225]. Podobnie jak w przypadku turystyki

¹ <https://encyklopedia.pwn.pl/materialy-dodatkowe/haslo/Film-w-XX-wieku;448857.html> (data dostępu: 8.02.2023).

literackiej, podzielił ją na turystykę biograficzną oraz turystykę fikcji filmowej. Definicja, którą zaproponował Roesch [2010] uwzględnia kryteria przestrzenne, bowiem miejsca, które istnieją w rzeczywistej przestrzeni, i które posłużyły za plener filmowy nazwał *on locations*. Studia i plany filmowe, czyli miejsca stworzone na potrzeby produkcji określa mianem *off locations*.

Turystyka literacka i turystyka filmowa mogą funkcjonować jako odrębne formy, co potwierdza fakt, że turystyka literacka pojawiła się wcześniej. Jednak coraz częściej te dwie formy się łączą, tworząc tzw. turystykę literacko-filmową. Ma to miejsce, gdy dochodzi do ekranizacji literackiego dzieła (rzadziej odwrotnie). Jest to moment, w którym dochodzi do zderzenia fikcji literackiej z rzeczywistą przestrzenią. Zgodnie z definicją Stasiaka [2009], turystyka literacko-filmowa występuje wtedy, gdy motywem podróży jest zarówno lektura książki, jak i obejrzenie filmu. W takim przypadku klasyfikacja jest trudna, ponieważ zależy od indywidualnych motywacji turysty. Autorzy literatury zazwyczaj nie mają ograniczeń co do długości swoich dzieł, podczas gdy filmy kinowe mają zazwyczaj czas trwania około 90 minut. Ze względu na tę różnicę trudno jest wiernie oddać treść książki, dlatego w procesie produkcji filmowej często zachodzi konieczność wprowadzenia pewnych modyfikacji.

Rzym, miasto o nieprzebranych zasobach kulturowych, stanowi wdzięczny obiekt takich eksploracji. Jednym z przykładów tego zjawiska jest wędrówka śladami powieści *Anioły i demony* Dana Browna oraz jej ekranizacji filmowej w reżyserii Rona Howarda. Popularność powieści Browna, wpisującej się w nurt literatury sensacyjnej z elementami teorii spiskowych, sprawiła, że opisane w niej miejsca stały się celem podróży tysięcy turystów pragnących odnaleźć ślady fikcyjnej fabuły w rzeczywistej przestrzeni miasta. Książka oraz film przenoszą odbiorców w podróż po najważniejszych zabytkach Wiecznego Miasta, takich jak Panteon, Piazza Navona, Bazylika św. Piotra czy Zamek Świętego Anioła, nadając im nowy kontekst – pełen tajemnic, zagadek i symboliki. Zagadnienie wartości turystyki stworzonej na bazie bestsellerów Dana Browna zostało również podjęte przez Buczkowską (2007), która analizuje to zjawisko w kontekście kulturowym i społecznym.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, w jaki sposób twórczość Dana Browna przyczynia się do kreowania turystyki literacko-filmowej w Rzymie oraz skonfrontowanie fikcji literackiej i filmowej z rzeczywistością. Na podstawie powieści *Anioły i demony*

autorstwa Dana Browna, a także jej filmowej adaptacji, stworzono kartograficzne przedstawienie miejsc akcji w Rzymie, a wyniki pracy porównano z aktualnymi ofertami wycieczek inspirowanych twórczością amerykańskiego autora.

Dan Brown – krótka charakterystyka twórczości

Dan Brown to amerykański pisarz, którego książki przez wiele lat dominowały na listach światowych bestsellerów. Jego powieść *Kod Leonarda da Vinci* jest jedną z najlepiej sprzedających się książek wszech czasów, a dzięki kontrowersyjnej treści wywołała liczne intelektualne debaty wśród czytelników oraz naukowców. Twórczość Browna zyskała ogromną rozpoznawalność dzięki charakterystycznemu stylowi, pełnemu zagadek, które często obejmują skomplikowane kody i anagramy, będące kluczowymi elementami fabuły, które bohaterowie muszą rozwiązać. Autor opublikował dotychczas dziewięć książek, a największą sławę przyniosła mu seria o profesorze Langdonie.

W niniejszym artykule wykorzystano powieść rozpoczynającą cały cykl - *Anioły i demony* oraz jej filmową adaptację w reżyserii Rona Howarda. Fabuła opowiada o losach amerykańskiego profesora, który wezwany do centrum badań jądrowych w Genewie, musi rozszyfrować tajemnicę wzoru wypalonego na ciele zamordowanego fizyka. Wszystkie tropy prowadzą do organizacji, która cztery wieki wcześniej zacięcie walczyła z Kościołem. Langdon dowiaduje się, że Watykanowi grozi potężna eksplozja spowodowana skradzioną przez iluminatów antymaterią. Ma tylko dobę, by razem ze specjalistką fizyki jądrowej Vittorią, odnaleźć ich siedzibę. Czas ucieka, a problemy stale się mnożą.

Rzym w *Aniołach i demonach*

Już na samym początku Brown podkreśla, że „wszystkie wymienione dzieła sztuki, grobowce, tunele oraz elementy architektury rzymskiej istnieją naprawdę i znajdują się w miejscach opisanych w książce” [Brown 2003, s. 4]. Narracja *Aniołów i demonów* rozpoczyna się w Genewie, w Europejskim Ośrodku Badań Jądrowych CERN. Choć Dan Brown wspomina także o miejscu zamieszkania głównego bohatera – Bostonie, w Stanach Zjednoczonych, akcja powieści rozgrywa się przede wszystkim w Rzymie oraz Watykanie. Historia miasta, jego związki z kluczowymi postaciami oraz zabytki stanowiły dla autora punkt wyjścia do stworzenia skomplikowanej fabuły. Istotnym elementem powieści jest również rola Kościoła katolickiego, choć wizja Browna budzi liczne kontrowersje. Autor,

wykorzystując swoją wiedzę z zakresu historii, polityki i kultury, wzbogaca dzieło, jednocześnie przekazując czytelnikowi mnóstwo informacji i ciekawostek. Opisy, które stosuje, ukazują zarówno wielkość Rzymu, jak i jego historyczne znaczenie, stanowiące fundament fabuły.

Profesor Langdon, w ciągu zaledwie jednej godziny, przemieszcza się z Bostonu (w stanie Massachusetts) do Genewy (w Szwajcarii) dzięki szybkiemu samolotowi cywilnemu, osiągającemu prędkość 15 machów (około 18 000 km/h)². W rzeczywistości podróż ta zajęłaby od 9 do 20 godzin, w zależności od dostępnych połączeń, ponieważ żadna linia lotnicza nie oferuje bezpośredniego lotu³. Następnie bohater udaje się do Watykanu, gdzie rozpoczyna wyścig z czasem. Brown dokładnie zaplanował trasę bohaterów, prowadząc ich przez kluczowe miejsca Wiecznego Miasta. Autor wiernie przedstawia lokalizacje opisywanych obiektów, z wyjątkiem jednego. Chcąc ukryć kontrowersyjne dzieło sztuki w świątyni, postanowił umieścić kościół Santa Maria della Vittoria w mniej uczęszczanym miejscu, przenosząc go o 274 metry z via XX Settembre na Piazza Barberini. W niniejszej pracy autorka postanowiła zachować rzeczywistą lokalizację kościoła, w kontekście tworzenia tras wycieczek opartych na twórczości Dana Browna.

Ekranizacja *Aniołów i demonów* okazała się dla twórców dużym wyzwaniem, zwłaszcza po doświadczeniach z wcześniejszą produkcją, *Kodem Leonarda da Vinci*, który wywołał kontrowersje wśród duchowieństwa. Rzymska diecezja nie wyraziła zgody na kręcenie zdjęć w kościołach Wiecznego Miasta, takich jak Santa Maria del Popolo oraz Santa Maria della Vittoria, gdzie w książce miały miejsce brutalne morderstwa kardynałów. Przedstawiciele Kościoła uznali, że film narusza uczucia religijne katolików⁴. Ekipa filmowa nie miała także dostępu do Pałaców Watykańskich. W celu zrealizowania odpowiednich scen, wykorzystano Pałac Królewski w Casercie, oddalony o 30 kilometrów od Neapolu, który posłużył jako imitacja watykańskich komnat⁵.

² <https://www.metric-conversions.org/pl/predkosc/machy-do-kilometry-na-godzine.htm> (data dostępu: 13.07.2024).

³ <https://www.esky.pl/flights/search/ap/BOS/mp/GENE?departureDate=2024-10-07&pa=1&py=0&pc=0&pi=0&sc=economy&sort=duration> (data dostępu: 13.07.2024).

⁴ <https://www.filmweb.pl/film/Anioły+i+demony-2009-330332/trivia> (data dostępu: 16.03.2024).

⁵ <https://www.recenzent.org.ua/angels-and-demons-filming-locations-rome/> (data dostępu: 16.03.2024).

Ryc. 1. Pałac Królewski w Casercie

Źródło:

<https://www.reggiadicasertaunofficial.it/videos/palace-movies/> (dostęp 13.03.2024)

Ryc. 2. Kadr z filmu *Anioły i demony*, reż. Ron Howard, 2008, Columbia Pictures

Źródło:

<https://www.reggiadicasertaunofficial.it/videos/palace-movies/> (dostęp 13.03.2024)

W filmie archiwa watykańskie zostały odtworzone w rzymskiej Biblioteca Angelica. Ekipa filmowa wykorzystała jej zewnętrzny dziedziniec, gdzie nakręcono krótką, lecz kluczową scenę. Biblioteka, znajdująca się po drugiej stronie Tybru, posłużyła za tło do tej części fabuły. Z kolei sceny przedstawiające wejście do zabezpieczonej sekcji oraz momenty z utratą zasilania zostały zrealizowane w studiu *Angels and Demons* w Los Angeles⁶.

⁶ <https://www.recenzent.org.ua/angels-and-demons-filming-locations-rome/> (data dostępu: 16.03.2024).

Kaplica Sykstyńska oraz Plac Świętego Piotra to jedne z najważniejszych miejsc akcji. Aby wiernie oddać ich wygląd w ekranizacji, powstał specjalny zespół, który wtopił się w tłumy turystów, by uchwycić detale z zachowaniem najwyższej precyzji. Zgromadzono setki godzin materiałów wideo oraz tysiące zdjęć, które umożliwiły odtworzenie Placu Świętego Piotra na parkingu obok toru wyścigowego Hollywood Park w Los Angeles. Z ogromną dbałością o szczegóły stworzono kolumnadę, posągi, obeliski oraz fasadę Bazyliki Świętego Piotra. W tej scenografii wiernie odwzorowano również opis Browna, który zaznaczył, że „[...] plac miał kształt idealnej elipsy, a na jego środku wznosił się wysoki egipski obelisk – prostopadłościenny kamienny filar z czubkiem w kształcie piramidy”. Scenografia ta uznawana jest za jedną z najbardziej imponujących w historii kina.

Ryc. 3. Budowa scenografii Placu Św. Piotra na parkingu w Los Angeles

Źródło: <https://www.recent.org.ua/angels-and-demons-filming-locations-rome/> (dostęp 13.03.2024)

Podobną technikę zastosowano przy tworzeniu scen w kościołach Santa Maria della Vittoria oraz Santa Maria del Popolo. Ujęcia przed rzeczywistymi budynkami nakręcono na miejscu, natomiast wnętrza tych kościołów zostały wiernie odtworzone w studiu. Fontanna Czterech Rzek, znajdująca się przy Piazza Navona, to nie tylko barokowe arcydzieło autorstwa Berniniego, ale także kolejny ważny punkt na mapie twórców ekranizacji i wyzwanie dla scenografów. Część placu wraz z fontanną została zbudowana w tym samym miejscu, gdzie wcześniej stworzono Plac Świętego Piotra. Jediną różnicą jest to, że fontanna w filmie jest znacznie głębsza niż w rzeczywistości. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami terenowymi, dorosły mężczyzna nie mógłby zanurkować w tej fontannie, co autorka potwierdziła podczas swoich obserwacji.

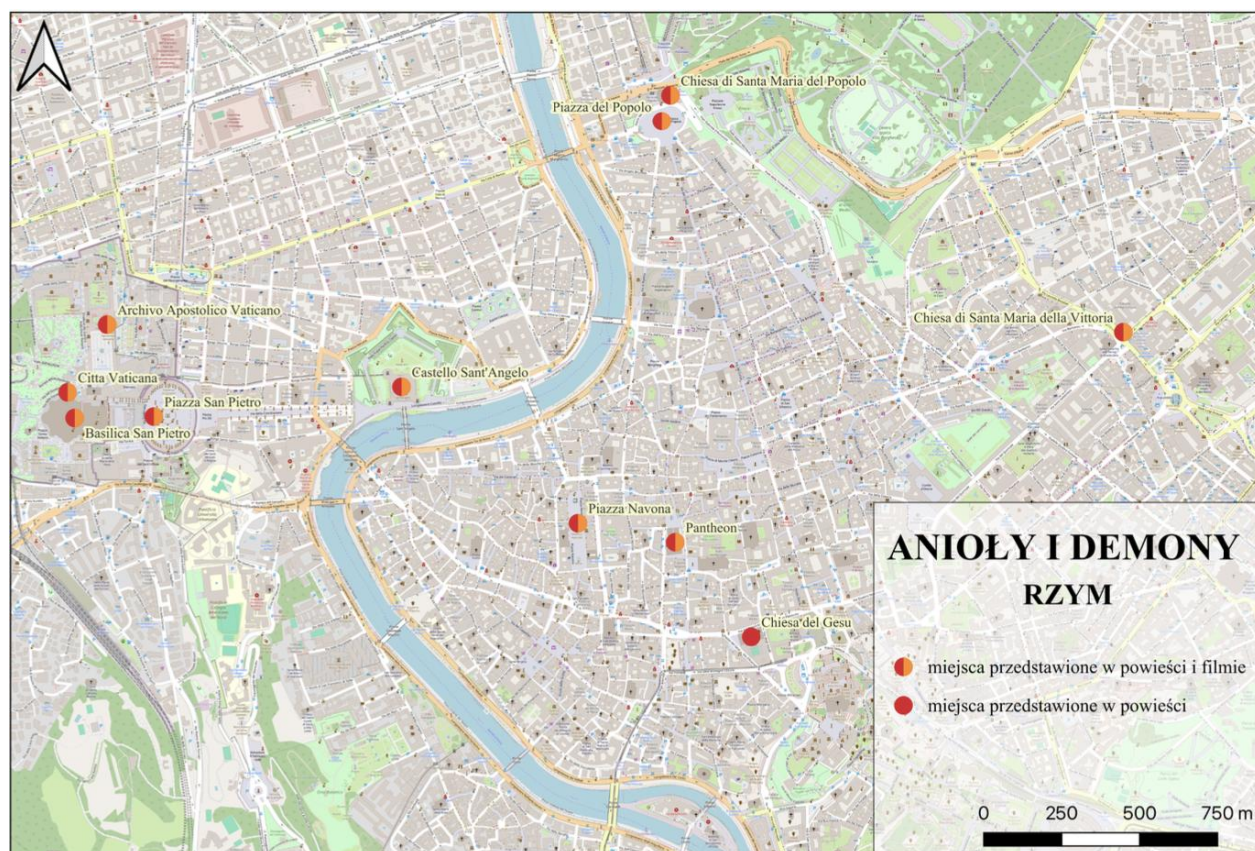
Ryc. 4. Scenografia Fontanny Czterech Rzek
Źródło: <https://www.recent.org.ua/angels-and-demons-filming-locations-rome/> (dostęp: 13.03.2024)

Ryc. 5. Fontanna Czterech Rzek
Źródło: fot. Weronika Koślacz (2024)

Obiektem, który rzeczywiście pojawił się w ekranizacji powieści Dana Browna, jest Zamek Świętego Anioła. Ekipa filmowa nie tylko sfilmowała go z zewnątrz, ale uzyskała również zgodę na trzy dni zdjęciowe wewnątrz zamku. Kręcenie scen nocą pozwoliło twórcom na pracę w pełnej ciszy, bez obecności turystów. Aby umożliwić realizację filmu, władze miasta wyraziły zgodę na tymczasowe zamknięcie Piazza della Rotonda, znajdującego się przed Panteonem. Wówczas ustawiono bariery oddzielające gapiów od aktorów, a jak zaznaczył reżyser, tłumy ludzi wokół udało się skutecznie ukryć w postprodukcji⁷.

⁷ https://www.youtube.com/watch?v=GuLxKEg_ETo (data dostępu: 12.07.2024).

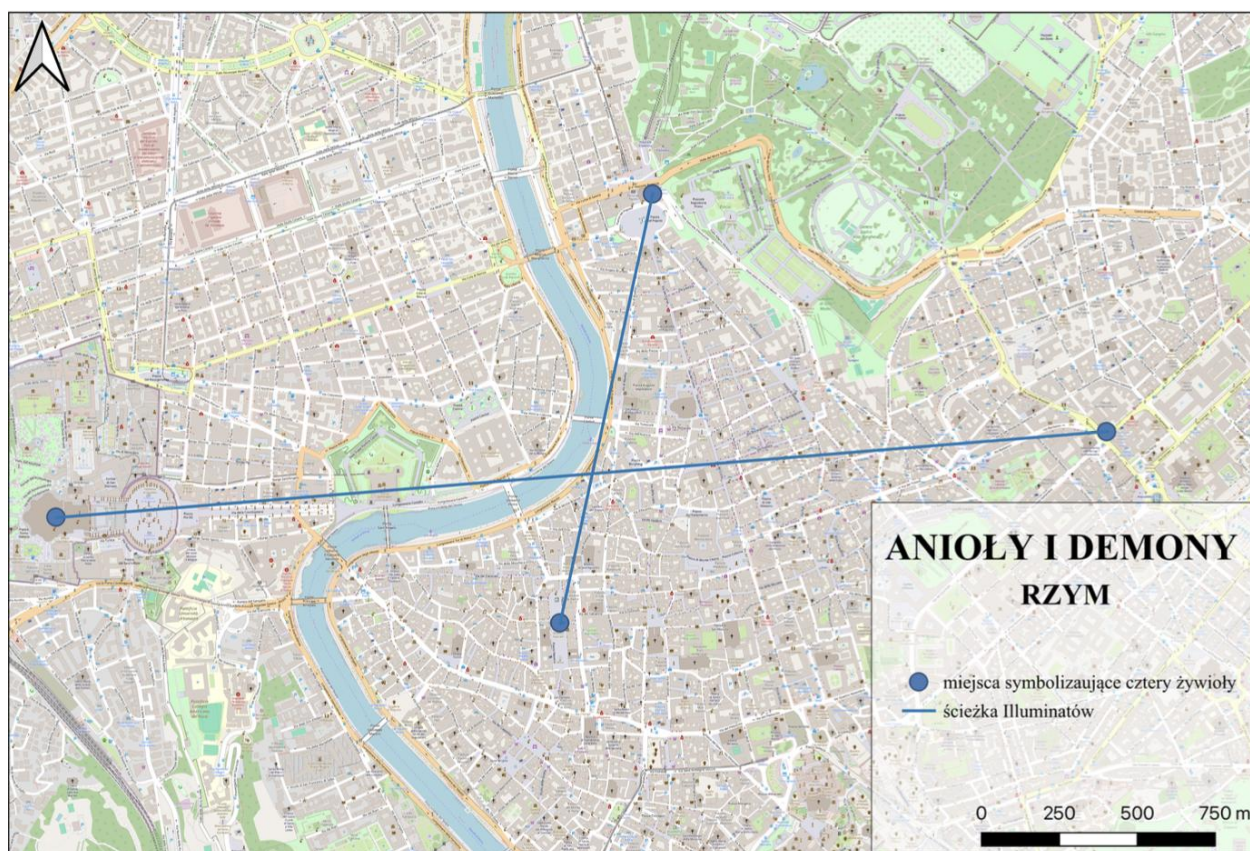

Ryc. 6. Miejsca w Rzymie przedstawione w powieści i filmie
 Źródło: opracowanie własne Autorki z użyciem podkładu OSM

Opracowana mapa (ryc. 6) ilustruje miejsca opisane w powieści oraz te, które pojawiły się w jej filmowej adaptacji. Produkcja filmowa zadbała o wierne odwzorowanie treści książki, a miejsca niemalże w pełni pokrywają się z tymi, które zostały opisane przez Browna. Jedynym wyjątkiem jest Chiesa del Gesù, którego nie uwzględniono w filmie. Produkcja skupiła się wyłącznie na miejscach opisanych przez autora, chociaż część zdjęć musiała być nakręcona w profesjonalnym studiu. Przytoczony wcześniej podział turystyki filmowej według Roescha [2010] ukazuje pewien dualizm. Turyści, którzy chcą dokładnie odtworzyć ścieżkę bohaterów, muszą korzystać zarówno z przestrzeni rzeczywistej (*on locations*), jak i tych, które powstały specjalnie na potrzeby filmu (*off locations*).

Trudne zagadki, które musi rozwiązać główny bohater, dotyczą nie tylko sztuki, historii i postaci, ale także przestrzeni. Opisane bractwo iluminatów pozostawia następującą wskazówkę: „Anioły krzyżem niech cię prowadzą, a wzniosła wędrówka się uda”. Chodzi tu o ułożenie miejsc symbolizujących cztery żywioły. Są to: Plac Świętego Piotra (powietrze), kościół Santa Maria del Popolo (ziemia), kościół Santa Maria della

Vittoria (ogień) oraz Fontanna Czterech Rzek przy Piazza Navona (woda). Według Browna połączenie tych punktów na mapie tworzy krzyż.

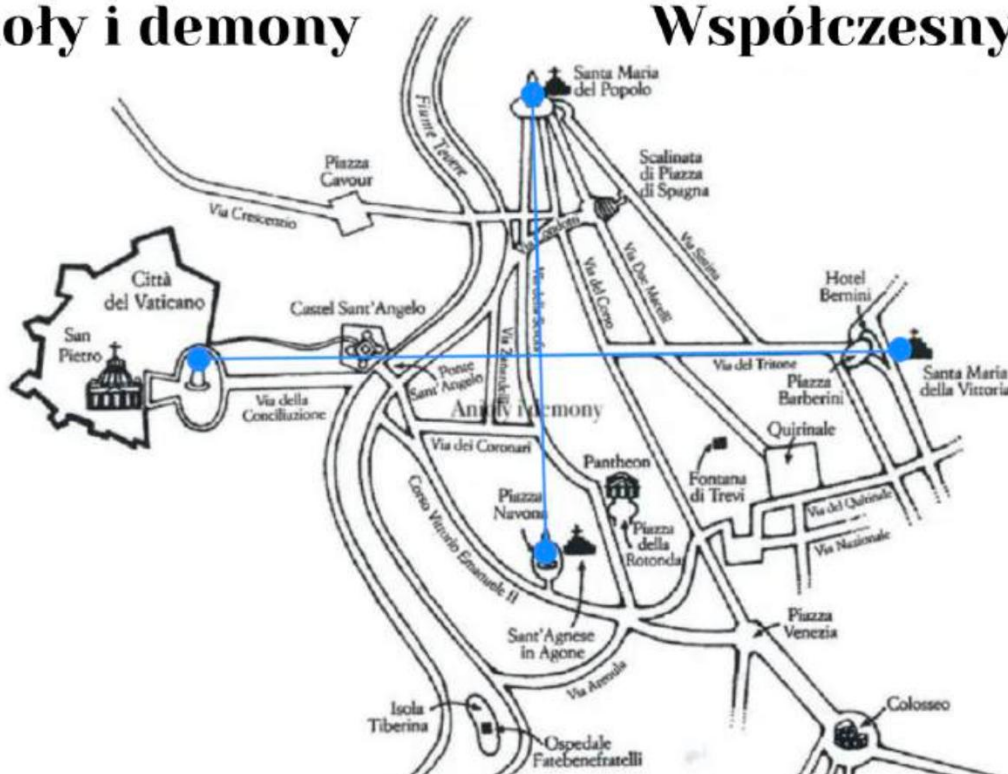

Ryc. 7. Ułożenie miejsc symbolizujących cztery żywioły
Źródło: opracowanie własne Autorki z użyciem podkładu OSM

Schemat krzyża jest widoczny na opracowanej mapie (ryc.7), na grafice zamieszczonej w papierowej wersji powieści oraz w filmie. Różnice między nimi dotyczą przede wszystkim sposobu wykonania. Wydawnictwo zaprezentowało uproszczony schemat miasta, w którym punkty czterech żywiołów krzyżują się niemal pod kątem prostym. W rzeczywistości jednak, ich rozmieszczenie nie jest tak symetryczne. Twórcy filmowi, dostosowując się do opisu Browna, wykorzystali grube, powielone linie, aby przecięły się one w sposób zgodny z przedstawionym w powieści. Kadr filmowy nie pozwala jednak na jednoznaczne stwierdzenie, czy wszystkie punkty zostały naniesione zgodnie z ich rzeczywistą lokalizacją.

Anioły i demony

Współczesny Rzym

Ryc. 8. Ułożenie miejsc symbolizujących cztery żywioły w książce *Anioly i demony*
 Źródło: Brown D., 2003, *Anioly i demony*, Wydawnictwo Sonia Draga, Warszawa

Ryc. 9. Ułożenie miejsc symbolizujących cztery żywioły w filmie *Anioly i demony*
 Źródło: Kadr z filmu „Anioly i demony”, reż. Ron Howard, 2008, Columbia Pictures

Podobne uproszczenie zastosowano w książce, gdzie umieszczono schematyczny plan Rzymu. Połączenie punktów symbolizujących cztery żywioły tworzy niemal idealny krzyż (ryc. 8). Warto jednak podkreślić, że grafika zaproponowana przez wydawnictwo ma na celu jedynie zobrazowanie czytelnikom trasy bohaterów. Jak zaznacza Cox [2006, s. 107], „Dan Brown wykorzystuje w *Aniółach i demonach* znak krzyża, aby powiązać ze sobą cztery miejsca zbrodni na kardynałach. Dla osiągnięcia tego efektu traktuje plan Rzymu z pewną dowolnością”. W rzeczywistości położenie punktów nie jest tak symetryczne, co obrazuje mapa stworzona przez autorkę (ryc. 7). Linie przecinają się pod innymi kątami, a punkt ich przecięcia dzieli je na odcinki różnej długości.

Dan Brown a oferta turystyczna Rzymu

Fabula wszystkich powieści Dana Browna toczy się w rzeczywistych miejscach, co sprawia, że stanowią one idealny cel dla miłośników turystyki literackiej, ale nie tylko. Akcja *Aniółów i demonów* rozgrywa się w najsłynniejszym włoskim mieście i teoretycznie można uznać, że skoro już jest ono nadzwyczaj atrakcyjne turystycznie, nie trzeba mu dodatkowych produktów turystycznych. Organizatorzy wycieczek prześcigają się w tworzeniu nietuzinkowych form i tras zwiedzania. Widząc fenomen twórczości Dana Browna i niemającego zainteresowania jego dziełami, stworzono ofertę wycieczek, podczas których turyści mogą zwiedzić Rzym śladami profesora Langdona.

Wycieczki inspirowane twórczością Browna zaczęły pojawiać się we Włoszech już w 2000 roku, w okresie premiery powieści *Anioly i demony*, mimo że książka nie była jeszcze przetłumaczona na język włoski. Jak podaje włoski portal *La Stampa*, raporty dotyczące czytelnictwa wówczas były na stosunkowo niskim poziomie, a mimo to odnotowano wyjątkowo wysoką sprzedaż serii amerykańskiego pisarza⁸.

Kontrowersje, które wywołała powieść Dana Browna oraz jej filmowa adaptacja, nie powstrzymały organizatorów przed stworzeniem ofert skierowanych do fanów amerykańskiego autora. Po tym, jak turystyka śladami *Kodu da Vinci* stała się ogromnym sukcesem we Francji, zaczęto dostrzegać potencjał tego zjawiska także we Włoszech.

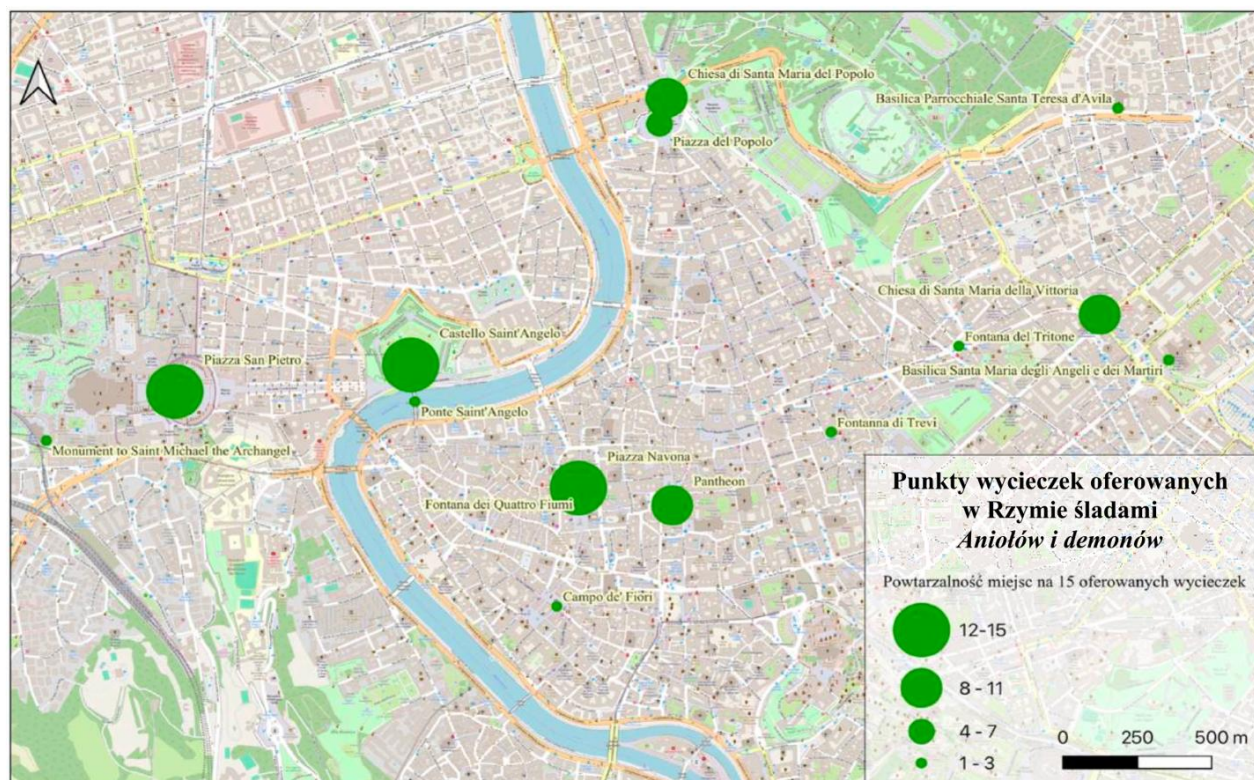
⁸ <https://www.lastampa.it/viaggi/mondo/2013/06/18/news/il-tour-infernale-di-dan-brown-1.36085889/> (data dostępu: 13.07.2024).

W mediach pojawiały się głosy, że Dan Brown odwrócił gospodarkę *belpaese* [pol. piękny kraj], za co turystyka jest mu wdzięczna⁹.

Ewidencja wycieczek stworzonych na podstawie dzieła Browna pozwoliła na opracowanie charakterystyki tego rodzaju ofert i porównanie ich z opiniami uczestników. W okresie od grudnia 2023 do lipca 2024 oferowano 15 wycieczek po Rzymie śladami *Aniołów i demonów*. Podmioty zajmujące się ich organizacją w większości są zarejestrowane na terenie Włoch. Jedynie firma City Wonders Ltd z Irlandii oraz Questo App City Exploration z Rumunii stanowią wyjątek. Spośród organizatorów tylko firma Eyes of Rome oferuje dwie różne wycieczki o tej tematyce, dlatego nie można wskazać jednoznacznych liderów w tej dziedzinie.

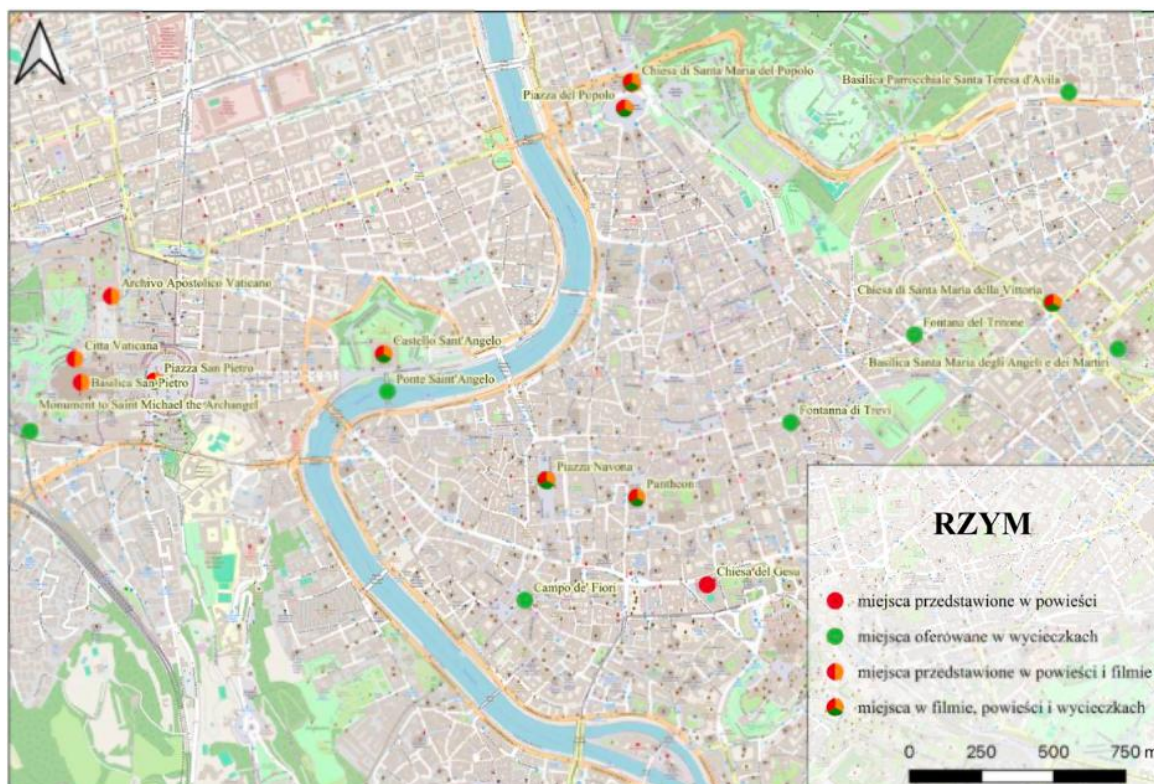
W oparciu o zebrane dane, stworzono mapę przedstawiającą miejsca opisane w powieści i ukazane w filmie. Stały się podstawą analizy porównawczej, mającej na celu zbadanie, w jakim stopniu pokrywają się one z trasami proponowanymi przez organizatorów wycieczek. Na podstawie opisów ofert wyróżniono 15 punktów, które następnie zaprezentowano na kartodiagramie, obrazując ich powtarzalność (ryc. 10). Miejsca te często się powielają, jednak nie zawsze stanowią pełne odwzorowanie tych, które zostały przedstawione w książce lub filmie. Najczęściej uwzględnia się Plac Świętego Piotra, Zamek Świętego Anioła oraz Piazza Navona – miejsca, które mają kluczowe znaczenie w fabule zarówno książki, jak i jej ekranizacji. Organizatorzy chętnie promują swoje wycieczki nazwiskiem Browna, oferując zwiedzanie popularnych miejsc, jednak zapominają o istocie takiej wycieczki. Chcąc zabrać fanów *Aniołów i demonów* w podróż śladami profesora Langdona, powinni dokładnie opracować trasę przedstawioną w książce lub filmie, a dopiero potem zaoferować ją uczestnikom. Wówczas główną wartość stanowiłoby merytoryczne przygotowanie wycieczki, a nie jedynie liczba punktów do zobaczenia, zwłaszcza gdy niektóre z nich nie powinny się tam znaleźć.

⁹ <https://www.tempi.it/dan-brown-ispira-molti-tour-letterari-per-le-citta-il-turismo-ringrazia/> (data dostępu: 15.07.2024).

Ryc. 10. Punkty wycieczek oferowanych w Rzymie śladami *Aniółów i demonów*
 Źródło: opracowanie własne Autorki z użyciem podkładu OSM

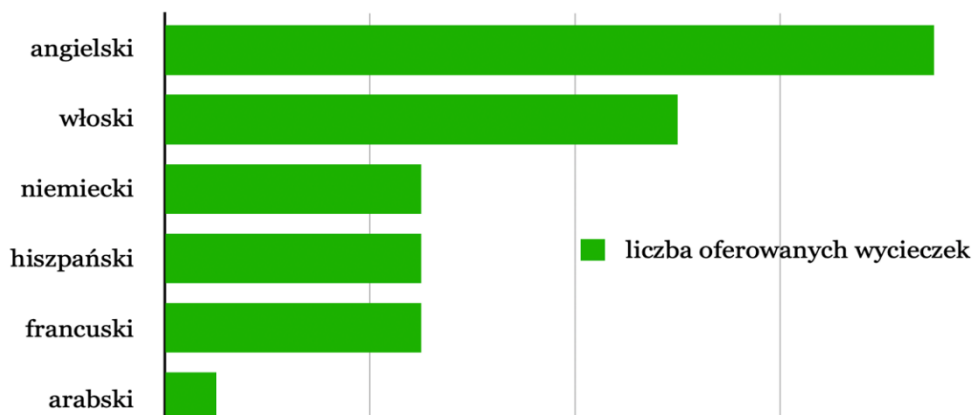
Istotne dla fabuły punkty, które układają się na planie krzyża, nie zostały uwzględnione we wszystkich wycieczkach. Organizatorzy proponują zwiedzanie miejsc, które nie pojawiły się w książce lub ekranizacji, takich jak Fontana di Trevi, Campo de' Fiori czy Fontana del Tritone. Związek między powieścią, filmem a oferowanymi wycieczkami przedstawiono na mapie (ryc. 11). Na 10 punktów pojawiających się w powieści i ekranizacji, 7 pokrywa z miejscami proponowanymi w wycieczkach. Warto jednak podkreślić, że jest to wynik otrzymany z łączonej analizy wycieczek. Nie powstała bowiem indywidualna oferta, która przynajmniej w 70% pokrywałaby się z miejscami wyróżnionymi w powieści lub filmie.

Ryc. 11. Miejsca przedstawione w powieści, filmie i w oferowanych wycieczkach

Źródło: opracowanie własne Autorki z użyciem podkładu OSM

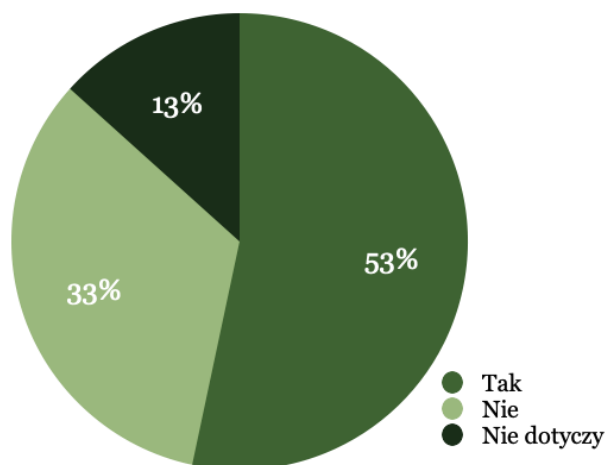
Wycieczki po Rzymie dostępne są w różnych językach, co stanowi istotne udogodnienie dla uczestników. Najczęściej oferowane są przewodniki w językach włoskim i angielskim, ale nie brakuje również ofert w niemieckim, hiszpańskim i francuskim. Warto wyróżnić wycieczkę „Angels and Demons on the Illuminati Path Small Group Tour in Rome” organizowaną przez firmę Happy Walks, ponieważ jest to jedyna propozycja dostępna także w języku arabskim.

Ryc. 12. Języki, w których prowadzone są wycieczki turystyczne śladami *Aniłów i demonów*

Źródło: opracowanie własne Autorki na podstawie wyników badań

Ceny wycieczek są bardzo zróżnicowane i wahają się od 9,99 euro do 499 euro. Różnice te wynikają głównie z rodzaju oferty. Najtańsza opcja obejmuje zakup aplikacji mobilnej, która działa na zasadzie gry terenowej – uczestnicy kierują się wskazówkami wyświetlanymi na ekranie, bez wsparcia przewodnika. Najdroższa wycieczka obejmuje ceną całą grupę (od 2 do 6 osób) i zawiera także bilety wstępu oraz transport luksusowym vanem po mieście. Cen wejściówek nie wliczono jednak w koszt wszystkich wycieczek.

Ryc. 13. Udział wycieczek z wliczonymi i niewliczonymi opłatami za wstęp (procentowo).
Źródło: opracowanie własne Autorki na podstawie wyników badań

Przy ponad 30% z nich należy liczyć się z dodatkowymi kosztami, które wynosić mogą od 2 do 17 euro za osobę w zależności od miejsca. Niektórzy organizatorzy celowo oferują wycieczki typu *pass by*, czyli takie, które nie uwzględniają wejścia do danego miejsca, a zwiedzanie odbywa się głównie z zewnątrz, z postojami przy wybranych atrakcjach. Warto również podkreślić, że wiele punktów wszystkich wycieczek stanowią kościoły, do których wejście jest darmowe.

Czas trwania wycieczek to zazwyczaj 3-4 godziny i uzależniony jest od liczby punktów do zwiedzenia. Wycieczki odbywają się w wybrane dni tygodnia, ale ze względu na uroczystości religijne, wielu organizatorów nie oferuje ich w niedziele. Zainteresowanie turystów jest bardzo wysokie, co potwierdza stała dostępność ofert oraz liczba rosnących recenzji.

Największym zainteresowaniem cieszy się trasa „Angels and Demons Half-Day Guided Tour with Private Transport”, którą dotychczas oceniło 1078 uczestników. Opinie te nie zawierają jednak informacji o kraju pochodzenia turystów, dlatego opracowano dane dotyczące drugiej co do popularności wycieczki, „Angels and Demons Official Tour

– The Path of Illumination”, dostępnej na portalu GetYourGuide.com, gdzie użytkownicy proszeni są o podanie swojego kraju. Niestety, 40% recenzentów odmówiło ujawnienia swojej narodowości.

Choć brak pełnych danych uniemożliwił bardziej szczegółową analizę, widać, że wycieczki cieszą się dużym zainteresowaniem wśród turystów z całego świata, z wyraźną dominacją Europejczyków. Najwięcej recenzji napisały osoby z Niemiec, co może sugerować, że byli oni główną grupą odbiorców. W czołówce znajdują się również turyści z Wielkiej Brytanii oraz Stanów Zjednoczonych.

Oferowana wycieczka ma wysoką ocenę ogólną, a recenzenci najczęściej wystawiali maksymalną notę. Uczestnicy w swoich komentarzach zachwycają się nie tylko wiedzą przewodników z zakresu historii Rzymu, ale również ich znajomością treści książki. Najlichniej chwalonym przewodnikiem, według zamieszczonych komentarzy, jest Roberto. Jak podkreśla jeden z duńskich turystów: „Rob, nasz przewodnik, był dobrze zaznajomiony zarówno z książką, jak i z historią Rzymu. Wyjaśnił również różnice między oryginalną książką Dana Browna a hollywoodzką produkcją. Fantastyczne było to, że miał zarówno dyplom z geologii, jak i historii. Potrafił połączyć fikcję i fakty [...]”¹⁰. Profesjonalizm przewodnika i jego zaangażowanie dostrzegła także uczestniczka wycieczki z Wielkiej Brytanii: „co najbardziej podobało nam się w tej wycieczce? Rob!!! Co za niesamowita osoba, nadal mówimy o tym, jak fantastyczny był, choć minęło kilka dni. Na zawsze zapamiętamy jego wycieczkę. Bez jego doskonałego opowiadania historii, ta wycieczka byłaby wyłącznie zwiedzaniem [...] Od samego początku Rob był naprawdę sobą i całkowicie zanurzył się w historii *Aniołów i demonów*. Informacje, które znał, po prostu nas oszłomiły. Dziękuję Robowi za wyjątkową wycieczkę, naprawdę zasługujesz na wszystkie pochwały, które otrzymujesz”.

Wśród opinii turystów nie brakuje komentarzy sugerujących, że wątki powieści Dana Browna zostały przedstawione zbyt powierzchownie, a narracja przewodnika skupiała się głównie na historii miasta. Rozczarowanie wyraziła turystka z Niemiec, która uznała wycieczkę za stratę czasu: „Byliśmy bardzo podekscytowani zgłębieniem historii iluminatów i wyjątkowym doświadczeniem, ale czuliśmy się rozczarowani. Przewodnik

¹⁰ Wszystkie fragmenty recenzji zamieszczono na <https://www.getyourguide.com/rome-l33/angels-and-demons-official> (data dostępu: 12.08.2024), tłumaczenie własne

w zasadzie przeczytał kilka fragmentów książki i podał bardzo krótkie streszczenia niektórych części, ale zabrakło opowieści, pasji, głębszej wiedzy, napięcia. Kiedy odwiedziliśmy niektóre zabytki, nie dostaliśmy żadnych interesujących informacji. W zasadzie staliśmy tylko przed nimi, a przewodnik pytał, co o nich sądzimy. Mieliśmy też wrażenie, że nie znał historii Rzymu. Przykre, strata czasu.” Zdarzały się również opinie o niezgodności oferty z rzeczywistością: „Ta wycieczka absolutnie nie odpowiada temu, co było reklamowane! Mieliśmy dostęp tylko do jednego kościoła, a znaki na Placu Świętego Piotra były niewidoczne, ponieważ zostały zakryte. Rola przewodnika polegała na czytaniu fragmentów książki. W sumie to strata czasu. Wejście do Zamku Świętego Anioła było w porządku, ale nie ma sensu, by robić to z przewodnikiem. Więcej informacji można znaleźć w telefonie. Zdzierstwo!” Dodatkowo remonty w niektórych obiektach uniemożliwiały turystom wejście do wnętrza, zmuszając ich do oglądania budynków tylko z zewnątrz, podczas gdy cena wycieczki pozostawała bez zmian.

Podsumowanie

Rzym od zawsze przyciągał turystów, jednak często postrzegano go zbyt schematycznie. Przeprowadzone analizy umożliwiły pełniejsze zrozumienie zjawiska turystyki literackiej i filmowej, szczególnie wpływu twórczości Dana Browna na ofertę turystyczną Wiecznego Miasta. Pokazały one, jak fikcyjne narracje mogą przekształcić rzeczywiste miejsca w atrakcyjne cele turystyczne. Zaobserwowano także rosnącą tendencję wykorzystywania popularnych powieści do stworzenia produktów turystycznych, jak wycieczki, których związek z książką jest często widoczny jedynie w anonsującym je opisie.

Przeprowadzone badania terenowe nie wykazały współczesnych śladów twórczości Browna w przestrzeni miejskiej ani obecności nazw własnych zaczerpniętych z powieści. Niemniej jednak, pozwoliły one na opracowanie dokumentacji fotograficznej, która umożliwiła porównanie miejsc przedstawionych w książce i filmie z rzeczywistością.

Dokonano zestawienia fikcyjnych miejsc z realnymi, przedstawiając podobieństwa i różnice na mapach, a następnie porównano je z oferowanymi wycieczkami inspirowanymi twórczością Dana Browna. Turyści chętnie podążają śladami bohaterów, pragnąc zobaczyć na własne oczy miejsca, które zrobiły na nich największe wrażenie podczas lektury lub oglądania filmów. Wycieczki tematyczne, przewodniki

oraz interaktywne aplikacje pomagają odkrywać tajemnicze zakątki opisane przez Browna. Choć cieszą się one dużym zainteresowaniem, organizatorzy powinni dopracować trasy, zwłaszcza że ceny wycieczek bywają bardzo wysokie. Żadna z tras śladami *Aniołów i demonów* nie odzwierciedla w pełni wędrówek bohaterów książki. Skrupulatni fani Browna z pewnością zauważą te nieścisłości. Przewodnicy prowadzący takie wycieczki powinni znać nie tylko historię miasta, ale również fabułę powieści i filmu. Brown, znany z licznych zagadek, tajemnic i ciekawostek historycznych sprawił, że turyści podążający jego szlakiem mają wysokie oczekiwania.

Literatura

- Beeton, S., 2006, Understanding film-induced tourism, *Tourism Analysis*, 11[3], s. 181-188
- Brown, D., 2003, *Anioły i demony*, tłum. A. Szymońska, Świat Książki, Warszawa
- Buczowska, K. (2007) "O wartościach turystyki stworzonej na bazie bestsellerów autorstwa Dana Browna („Kod Leonarda da Vinci”, „Anioły i Demony”)", [w:] Kazimierczak M. (red.) "Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie", Wyd. AWF, Poznań, s. 168-180
- Cox, S., 2006, *Anioły i demony: Fakty i fikcja*, Świat Książki, Warszawa
- Kowalczyk, A., 2008, Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością, [w:] *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, „Geografia Turyzmu”, 1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, UW, Warszawa
- Mikos von Rohrscheidt, A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Gniezno: GWSHM Milenium
- Mikos von Rohrscheidt, A., 2016, *Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy*, wydanie III, Wyd. Kultour.pl, Poznań
- Richards, G. [Ed.], 2001, *Cultural attractions and European tourism*, CABI Publishing
- Roesch, S., 2010, *The Experiences of Film Location Tourist, Aspects of Tourism*, vol. 42, Channel View Publications
- Stasiak, A., 2009, *Turystyka literacka i filmowa*, AWF w Poznaniu
- Zmyślony, P., 2001, Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego, *Problemy Turystyki*, XXIV[1-2], s. 21-32

Źródła internetowe

- <https://www.encyklopedia.pwn.pl/materialy-dodatkowe/haslo/Film-w-XX-wieku;448857.html> [data dostępu: 8.02.2023]
- <https://www.esky.pl/flights/search/ap/BOS/mp/GENE?departureDate=2024-10-07&pa=1&py=0&pc=0&pi=0&sc=economy&sort=duration> [data dostępu: 13.07.2024]
- <https://www.filmweb.pl/film/Anioły+i+demony-2009-330332/trivia> [data dostępu: 16.03.2024]
- <https://www.getyourguide.com/rome-l33/angels-and-demons-official> [data dostępu: brak podanej daty]

<https://www.lastampa.it/viaggi/mondo/2013/06/18/news/il-tour-infernale-di-dan-brown-1.36085889/> [data dostępu: 13.07.2024]

<https://www.metric-conversions.org/pl/predkosc/machy-do-kilometry-na-godzine.htm> [data dostępu: 13.07.2024]

<https://www.recent.org.ua/angels-and-demons-filming-locations-rome/> [data dostępu: 16.03.2024]

<https://www.tempi.it/dan-brown-ispira-molti-tour-letterari-per-le-citta-il-turismo-ringrazia/> [data dostępu: 15.07.2024]

https://www.youtube.com/watch?v=GuLxKEg_ETo [data dostępu: 12.07.2025]

In the footsteps of Dan Brown's Angels and Demons. A literary and cinematic journey through Rome

Abstract: The aim of this article is to examine the role of Dan Brown's works, particularly the novel Angels and Demons and its film adaptation, in the development of literary and film tourism in Rome. The study explores how fictional narratives can transform real locations into popular tourist destinations, attracting visitors eager to experience the sites described in books and films. A comparative analysis of the locations depicted in the novel and its screen adaptation against their real-life counterparts provides insight into the extent to which thematic tours replicate the characters' itineraries, as well as the impact of these tours on the city's tourism offer. The findings indicate that although Brown-inspired tourism enjoys considerable popularity, discrepancies between the advertised routes and actual itineraries may lead to disappointment among tourists. The article also addresses issues related to the quality of tourism services, emphasizing the importance of in-depth knowledge not only of the city's history but also of literary content in the work of tour guides. The study highlights how literature and film can not only attract tourists, but also shape new forms of tourism that demand attention to detail and thorough factual preparation from tour organizers.

Keywords: literary tourism, film tourism, literary-film tourism, Dan Brown, Rome